

HATNI, ALKOTNI, EMLÉKEZNI
KÖLCSEY, MADÁCH ÉS ASBÓTH JÁNOS
KÖTELESSÉGESZMÉNYE AZ EMLÉKEZET VONATKOZÁSÁBAN

BENE ZOLTÁN

I. KIINDULÓPONTOK

Vizsgálódásaimat két kiindulópontból indítom: egyfelől Kölcsey számtalanszor idézett *Hass, alkoss, gyarapíts*-kezdetű felszólításából, másfelől a Kölcseyre, Madáchra és Asbóth Jánosra egyaránt, noha különböző mértékben jellemző kettős érték-kötődés pozíciójából, illetőleg ezeknek az emlékezethez, nevezetesen a közösségi emlékezethez való viszonyából.

I.1. HASS, ALKOSS, GYARAPÍTS!

Kölcsey Ferencnek a *Huszt* című epigrammájából való, szállóigévé vált sora így hangzik: *Hass, alkoss, gyarapíts; s a haza fényre derül!*¹ Ha szigorúan nyelvi szempontból közelítünk a mondathoz, arra jutunk, hogy nemes lelkű, önzetlen cselekvésre szólít bennünket a költő; nevezetesen azt várja tőlünk, hogy a haza, a közösség javára munkálkodjunk; teljesítsük a kötelességünket, amellyel tartozunk a környezetünknek. Ilyen értelemben Kölcsey kötelességeszményének egyik legtömörebb, legszentenciózusabb megfogalmazása a *Huszt* zárósora. Ha azonban szélesebb értelmezési horizont mentén is szemügyre vesszük a verssort, többek között azt is észre kell vennünk, hogy mindazok, akik hatnak, alkotnak és gyarapítanak, nem csak másokkal tesznek jót, de legalább egy vonatkozásban magukkal is: cselekedeteiknek köszönhetően fölvehetik a harcot a feledés ellen s megragadhatnak az egyes ember és – ami számunkra ennél összehasonlíthatatlanul fontosabb – a közösség emlékezetében egyaránt. Ez a motívum ugyan Kölcseynél kevésbé hangsúlyos, a másik két vizsgálendő szerző esetében azonban kisebb-nagyobb mértékben előtérbe kerül: Madách Imrénél kevésbé, Asbóth Jánosnál nagyon is. Utóbbi gondolkodásában központi helyet foglal el a *nyomot hagyni, a tenni a feledés ellen* szándéka és lehetőségei. Amint az *Álmok álmodója* című regényének elbeszélője és főhőse (nem mellesleg nyilvánvalóan a szerző alteregója), Darvady Zoltán írja: „Hatni, alkotni: ha megsemmisülök magam, hagyni

¹ Kölcsey Ferenc: *Huszt*. In: Kölcsey Ferenc összes verse. Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu/00700/00738/html/>

magam után nyomot; egyéniséget tettben, alkotásban, emlékezetben kitolni messze századoknak jövődjébe: ha lehetett, a megsemmisülési tudat iszonyának ez lehetett egyetlen enyhítése. Nyomorult enyhítés, az elkerülhetetlent odázni tovább, mert ha a közönséges embert elfeledi a harmadik nemzedék, s már unokája sem tud róla nevének egyebet, s nem tudja, hol van eltemetve; ha a jeleset feledi a tizedik nemzedék; a lángelme elhomályosul az ötvenedikben, s ki tudja, marad-e emlék az emberi nem legnagyobbjai után az ezredik nemzedékben – nem-e mindez egyre megy?”²

Hatni, alkotni, emlékezni – a három ige közt összefüggések garmadája áll fenn. Véleményem szerint ezek egyike, hogy a kollektív emlékezetben az egyén oly módon ragadhat meg, ha hatással van a közösségre, s ezt a hatást leginkább valamiféle (művészeti, tudományos, vagy közéleti) alkotó tevékenységgel érheti el.

I.2. KETTŐS ÉRTÉK-KÖTŐDÉS

Másik kiindulópontom Kölcsey Ferenc gondolkodásának karakteresen egyedi jellege, amelyet Kulin Ferenc nyomán *kettős érték-kötődés*nek nevezek. „Ha van az egyénin túlmutató sajátosság a Kölcsey-alkat természetében – írja Kulin –, akkor az éppen ez a *kettős érték-kötődés*, ez az egyensúlyozási kényszer és készség, ez a nyitottság a végtelenen ellentétes sorslehetőségekre, ez az erkölcsi normává emelkedett ambivalencia.”³ Ez többek között azt is jelenti, hogy Kölcsey gondolkodásában nincs feloldhatatlan ellentmondás a szabadelvű és a konzervatív, az internacionalista és a patrióta nézőpont között. Kölcsey az emberiség egészére érvényes eszméktől indítva cselekszik a saját közösségének érdekében, az általános felől közelíti az egyedit és az egyediben találja meg az általánost. Kölcsey saját közössége javára véghezvitt cselekvése egyúttal az emberiség érdekében végzett munka, alapja pedig egyfajta nagyon erős morális kötöttségű kötelességeszmény – amint a *Parainesis*-ben írja: „[h]azát és emberiséget csak jelesek boldogíthatnak; s e célra munkálás kötelessége alól nem vétetik ki más, mint a természettől tehetség nélkül hagyott szerencsétlen.”⁴

Madách Imre és Asbóth János – bár a kettős érték-kötöttség vonatkozásában sem állnak tőle messze – különösen a kötelesség eszményítésében tekinthetők Kölcsey követőinek, dacára annak, hogy mindketten katolikus

² Asbóth János: *Álmok álmodója*. Budapest, Osiris, 2009. 49.

³ Kulin Ferenc: *Kölcsey titka*. In. Irodalmi Magazin. III. évfolyam 3. szám (2015. 3.), 18.

⁴ Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*. Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat, 1995. 32.

vallásúak, a kötelességszmény ezzel szemben mindenekelőtt református gondolat (Kölcsey is református volt). Esetünkben azonban a kötelességszmény kálvinista gyökerei nem relevánsak, ezért azokat jelen tanulmány keretében nem vizsgálom.

II. AZ EMLÉKEZET SZEREPE KÖLCSEY, MADÁCH ÉS ASBÓTH JÁNOS MŰVÉBEN

A kiindulópontban fölvázolt két állításomat három irodalmi alkotás egyes helyeinek alapján igyekszem bizonyítani. A három szöveg megjelenésük időrendjében: Kölcsey Ferenc *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* (1834) című írása, Madách Imre *Az ember tragédiája* (1862) című drámai költeménye és „az első magyar szecessziós regény”⁵, vagyis Asbóth János *Álmok álmodója* (1877/78) című műve.

A kronológiailag első szöveg egy igen ősi hagyományhoz kapcsolódik (elég, ha csak Szent István királyunknak fiához, Imre herceghez intézett *Intelmeire* gondolunk), amely a görög parainesis, azaz intés, intelleum, buzdítás szóról nyerte az elnevezését és eredetileg retorikai, tehát előadásra szánt műfaj volt. Kölcsey *Parainesis*e tökéletesen megfelel a műfaj, a szónoklattan szabályainak és elvárásainak. A Kölcsey-filológia azonban, amely mindmáig olvasandó és nem előadandó műként kezeli, szerkezetbeli aránytalanságokat ró föl a szerzőnek. Amint Onder Csaba találóan megjegyzi: „A *Parainesis* című Kölcsey-szöveg retorikai teljesítményként való vizsgálata és értékelése a Kölcsey-filológiában nemcsak hogy nem történt meg, de még az értékelhető kérdésfeltevésig sem jutott el.”⁶ Holott a *Parainesis* számos jellegzetességére és látszólagos hiányosságára magyarázatul szolgálna egy retorikai elemzés. És egy ilyen megközelítésben az emlékezés, mint szöveg-szervező erő is jobban a látókörünkbe kerülne. Mert az emlékezés központi kategóriája a *Parainesis*nek, s erre a számos magyarázat közül itt csak a legtriviálisabbat említem: a mű Kölcsey pályájának összegzése, „világnézetének [...] legteljesebb összefoglalása, szellemi-erkölcsi végrendelete,”⁷ s mint ilyen óhatatlanul visszatekintés és emlékezés. A költő-filozófus-államférfi élettapasztalatát, életbölcességét testálja az utódokra, s egy ilyen vállalko-

⁵ Lásd: Baranyai Zsolt: *Az első magyar szecessziós regény*. In: Pusztai Bertalan (szerk.): *Médiумok, történetek, használatok. Tanulmányok a 60. esztendő Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék, 2012.

⁶ Onder Csaba: *Hagyományozódó olvasatlanság*. In: Irodalomtörténeti Közlemények 2002. 5-6.; Interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00011/onder.htm#fnB3>

⁷ Fenyő István: *Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815-1830*. Budapest, Gondolat, 1983. 214.

zásnak, még ha nem is a hagyományos memoár-irodalom keretében születik, okvetlenül használnia kell az emlékezés eszközeit.

Az időrendben második irodalmi alkotás Madách Imre drámai költeménye, amelyben az emlékezet különösen izgalmas szerephez jut – jelen tanulmány kereteit azonban messze meghaladná, ha a *Tragédiát* az emlékezés, az emlékezet irányából próbálnánk sokrétűen és mindenre kiterjedően értelmezni. Néhány utalást mégis érdemes megtenni:

A *Tragédia* belső ideje lineáris, s az emlékek fölvilágítása ezen a lineáris idővonalon mindig fontos gondolati pontokat jelez (mellesleg többnyire az édeni állapot jelenik meg emlék gyanánt az édenből kiszakadt Ádám előtt). Ugyanakkor, ha nem a mű belső idejét tekintjük, hanem az alkotás idejéből indulunk ki, akkor a *Tragédia* nagyobbik hányada emléket idéz, s ez az emlékidézés, ez az újramesélés a közösségi emlékezeten, az emberiség nagy-mítológiaián alapszik.

Végül, amennyiben Bárdos József értelmezési kísérletéhez csatlakozunk, még kevésbé kerülhetjük meg az emlékezet, az emlékezés szerepét a *Tragédiában*. Bárdos a *Szabadon bűn és erény* közt című könyvében a *Tragédiának* egy sajátos, Kierkegaard létstádium-elméletéből kiinduló értelmezését (is) adja. Eszerint Ádám paradicsomi állapota az esztétikai, a bűnbeesés utáni időszak pedig az etikai stádium. Utóbbiban az Ember (Ádám) végigéli a történelmet, míg a 15. színben, megtérvén Istenhez, eléri a vallási stádiumot. Ám mielőtt megtér, „[a]z etikai stádiumból visszazuhan, pontosan átéli Kierkegaard ’legszerencsétlenebb’-jének helyzetét. Álmban már megismerte a jövőt, amely még előtte van. Mi vár rá? Amit már – álmban – átélt. Ott áll kétségbeesve a szikla peremén.”⁸ Ebben a helyzetben, midőn Ádám, vereséget érezve, az öngyilkossághoz akar folyamodni, Éva bejelentése (Anyának érzem, óh, Ádám, magam⁹) nyomán megadja magát a sorsnak, porba hull az Úr előtt, megtér az Istenhez. Bárdos ezen a ponton igen találóan Kierkegaard-t idézi, miszerint „az emlékezés akadályozza őt abban, hogy jelenvaló lehessen reményében és a remény akadályozza meg őt abban, hogy jelenvaló lehessen az emlékezésben.”¹⁰ – Mindebből világosan látható, hogy a Kierkegaard-i filozófia alapján értelmezett *Tragédia*-béli Ádám-mítosz kulcsfogalma az emlékezet.¹¹

⁸ Bárdos József: *Szabadon bűn és erény közt*. Az ember tragédiája értelmezési kísérlete. Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2001. 104.

⁹ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Madách Imre Művei V. Drámák 5. Madách Könyvtár – Új Folyam 84. Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2014. 202.

¹⁰ Kierkegaard, Søren: *Vagy–vagy*. Budapest, Gondolat, 1978., 287.

¹¹ Arra nézve, hogy Madách ismerte-e Kierkegaard művét, nincs bizonyíték. Ismerhette, hiszen a *Vagy–vagy* 1843-ban jelent meg, Madách pedig a legújabb kutatások szerint valamikor 1856 és 1859 között fogott neki a *Tragédiának*.

A legkésőbb keletkezett alkotás, Asbóth János regénye kapcsolódik a leglátványosabban és legszorosabban az emlékezéshez. Az *Álmok álmodója*-nak nagy részében a „történetmondó, a visszatekintő távlatot megőrizve, jobbára narratív múlt idővel él, amelyet olykor narratív jelenné módosít. [...] az elbeszélés idejének szerkezetén belül a narratív jelen háttérbe szorul a narratív múlttal, az *emlékelbeszéléssel* szemben.”¹² Asbóth néhol félelmetesen modern módon játszik az idővel, az idő tükröző szerepével, a múlt-jelen-jövő egymásba tűnésével, de regényének uralkodó hangulata a múltba tekintő, emlékező attitűd, s ezzel is erősíti az emlékezetben való megőrződés individuális végét, amely a főhős, Darvady Zoltán egyik legfőbb motivációja.

III. AZ ÚJ KONZERVATIVIZMUS MADÁCH ÉS ASBÓTH GONDOLKODÁSÁBAN

Madách Imre és Asbóth János meggyőződéseim szerint bátran sorolható ahhoz az eszmetörténeti vonulathoz, melyet az a sztoikus, történelmi és erkölcsi alapozottságú, indíttatású kötelességeszmény határoz meg, amelynek szellemi forrása mindenekelőtt Kölcsey Ferenc, s amelyet éppen Asbóth János nevez utóbb új konzervativizmusnak. Ennek a sajátlagosan magyar világnézetnek két sarokköve a Kölcseytől eredő *kötelességeszmény* és a *kettős érték-kötődés*. Asbóth *Álmok álmodója* című regénye és Madách *Tragédiája* nem csupán az emlékezet dimenzióiban, de ezen a ponton is kapcsolódik Kölcsey Ferenc gondolati rendszeréhez, amely szembehelyezkedik a Mill-i szabadelvűséggel éppen úgy, mint a szocialisztikus eszmékkel, egyúttal (különös módon) több ponton rokonságot mutat az életfilozófiákkal. Az új konzervativizmus közösségi szemlélete markánsan ellentétes a liberális individualizmussal, ugyanakkor a közösséget tradíciók (tehát mitológia és emlékezet) által meghatározottnak tételezi, ezért nem vállal közösséget a szocialisztikus elképzelésekkel. – Minderre a legekleltársabb példa az *Álmok álmodója* és a *Tragédia* kritikája saját korának jelenségeiről.

Az emberi nem történelmének kulisszái között kibontakozó *Tragédia* jelen-színe a tizenegyedik, az a londoni. Bárdos József szerint a *Lucifer* címet viselő ős-Tragédiának ez lehetett a zárása.¹³ Madách a Kerényi Ferenc által *Munkalap*-nak nevezett piszkozatban felvonásokra osztotta a *Tragédiát*, nevezetesen ötre, ezek közül a negyediket a londoni és a londonit követő falanszter-szín alkotta. Ez az egyetlen felvonás Madách fölosztásában, amely

¹² Pozsvai Györgyi: *Visszanéző tükörben. Az Álmok álmodója ezredvégi olvasata*. Budapest, Argumentum, 1998. 53-54. Kiemelés a szerzőtől.

¹³ Bárdos József: *Végtelen tér, mely munkára hív*. Madách Könyvtár – Új folyam 96., Szeged-Balassagyarmat, Madách Irodalmi Társaság, 2016. 30-39.

két színből áll, az összes többibe hármat sorolt a szerző. Ez is kiemeli a tizenegyedik és a tizenkettedik szín jelentőségét a mű egészén belül: a jelenét és a közeljövőét. A *Tragédia* leghosszabb színének, a londoni színnek hatalmas tablója lerántja a leplet arról a társadalomról, amely a liberális kaptalista gazdaság talaján épült föl. Ahogyan Bárdos József fogalmaz: „Londonban minden kisszerűvé válik, ami nagy volt valamikor, a paradicsomi csábítástól (...) egészen a hitig.”¹⁴ Cserjés Katalin szerint „[o]lyan ez a Londoni szín, mint Villon *Balladája a hajdani urakról és hölgyekről*; mint Kölcsey Ferenc *Vanitatum Vanitasának* Prédikátor-hangja. A jelen semmibe veszi a múltat, gúnyt űz belőle, hitvány mesének tartja, holott hamarost múlttá válik maga is. Hic transit gloria mundi.”¹⁵ – Ez a megállapítás (a múlthoz való viszony) véleményem szerint központi kérdés. Míg a falanszterben elérkezik a múltat végképp eltörölni kívánó, az örök jelent megeremteni vágyó hatalmi akarat, addig Londonban a múlt egyszerűen lényegtelenül silányul, gúny tárgyává lesz, torzul és degenerálódik. Ez elsősorban azért érdekes és lényeges, mert az évszázadokat magában foglaló múlt csakis a közösség számára lehet igazán fontos, hiszen az egyén saját egyéni történetét, individuális létének narratíváját ápolgatja, vagyis, ha fölbomlik a közösség, a történelmi múlt értéktelenné válik, az egyén számára „nem éri meg” megőrizni. Ezt a folyamatot, a közösségi múlt devalválódásának folyamatát tárja elénk Madách a londoni színben (a következőben pedig annak a kísérletnek a kudarcát, amelynek során egy múlt nélküli, időtlenségbe dermedt közösséget kívánnak mesterségesen megeremteni). Csakhogy amikor a közösség múltja homályba vész, elhalványulnak azok az értékek is, amelyek mindenekelőtt a közösségi létben gyökereznek – ezt a jelenséget ugyancsak plasztikusan mutatja meg Madách.

A londoni szín és a falanszter ugyanakkor a két nagy XX. századi disztópia előképeként is olvasható: London a *Szép, új világ* megfelelője, a falanszter az 1984-é. Huxley művében egy individualista fogyasztói társadalom kíméletlen manipulációja számolja föl a közösségeket, Orwell regényében pedig a fizikai-lelki terror. Egy dologban mégis ugyanarra az eredményre jutnak: a tradicionális közösségek itt is, ott is eltűnnek, szétfoszlanak, miáltal megszakad a kultúra folytonossága is és a kulturális örökség fölszívódik. Madách csodálatra méltó éleslátással villantja föl a jövőt, s fedezi föl, hogy a jövő akár így, akár úgy, egy közösségek nélküli korszak lesz, miközben azt is megállapítja, hogy ez a jövő már el is kezdődött saját jelenében. Az az erős és

¹⁴ Bárdos József: *Végtelen tér, mely munkára hív*. Madách Könyvtár – Új folyam 96., Szeged-Balassagyarmat, Madách Irodalmi Társaság, 2016. 38.

¹⁵ Bene Kálmás és Máté Zsuzsanna (szerk.): *XV. Madách Szimpózium*. Madách Könyvtár – Új folyam 58., Szeged-Budapest, 2008. 29.

határozott kritika, amellyel ezt a jövőbe mutató jelent illeti, egyértelművé teszi, hogy veszélyesnek és nem kívánatosnak tartja a folyamatokat.

Asbóth János regényében a múlt, az emlékezés úgy individuális, mint közösségi szinten elengedhetetlen, meghatározó, identitás-képző tevékenység. A könyv uralkodó hangulata mindvégig a múltbetelemlő, emlékező attitűd, amelyhez mély kiábrándultság és dekadencia társul. Mórocz Gábor szerint az Asbóth-hős Darvady Zoltán kiábrándultságának négy oka van: az ontológiai pesszimizmus, a magyarság problémája, a kultúrpeszimizmus és az egyéni dekadencia.¹⁶ Asbóth ontológiai pesszimizmusában főként Schopenhauer, míg kultúrpeszimizmusában Hegel hatása érvényesül, a magyarság problémájához Kemény Zsigmond nyomán közelít, s jut el egy újfajta nemzeti konzervatív álláspontig. Ezekhez a közösségi kérdésekhez társul a főhős depresszív hajlama. Ami viszont szintén nem elhanyagolható, hogy Darvadyt (Asbóthot) legfőképpen talán a sekélyesség taszítja kétségbeesésbe. Európai utazásai során Darvady-Asbóth ugyanazokkal a jelenségekkel szembesül, amelyeket Madách tár elénk a londoni színpadon. Látja, mint értéktelenedik el minden, s mint változik a világ az örök jelen birodalmává. Márpedig Darvady számára az emlékezet, a múlt, a történelem központi fogalmak. A regényhős végül arra jut, hogy az igazán emberi létezés mód a költőé és az államférfié, több lehetőség az emberhez méltó életre nincsen. Ebből is egyértelműen látszik Asbóth elkötelezettsége a közösség iránt: számára a költő mindenekelőtt a romantikus poéta, aki úgy individualista, hogy közben ezer szállal kötődik a népéhez, a kultúrájához, az övéihez, s az sem véletlen, hogy nem a politikus, hanem az államférfi szót használja a másik fajta „emberi létmód” megjelölésére. Gondolkodásában a romantika, a liberalizmus és a közössége iránt érzett kötelességtudat keveredik, ezekből az alkotóelemekből alakul ki konzervatívizmusa, amely erősen emlékeztet Kölcsey Ferenc bölcséletére.

A közéleti szerepet vállaló Asbóth kezdetben híve a Kiegyezésnek, ám csakhamar ráébred annak korlátaira, hibáira, amelyeket nagyrészt az uralkodó szabadelvűség számlájára ír (az *Álmok álmodójában* Darvady Zoltán szintén végigéli azokat a stációkat, amelyeken az író végigküzdötte magát). „...[É]lesen bírálja az 1860-as, 70-es évek magyar politikai elitjét is – elsősorban korruptsága, illetve a társadalmi realitást figyelmen kívül hagyó absztrakt 'liberalizmusa' miatt.”¹⁷ A társadalmi valóságot figyelmen kívül hagyó absztrakt liberalizmus számlájára írja a szociális és a nemzetiségi kérdések egyoldalú és helytelen kezelését, a felszínes modernséget, a teljesítménnyel nem arányos fogyasztási kedvet, a munka nem kellően magas színvonalát és

¹⁶ Mórocz Gábor: *Túl a diszharmónián. Az esztétikai létmód problémája Péterfy, Asbóth, Justh és Gozdu esszéisztikus írásaiban*. Budapest, L'Harmattan, 2016. 47-51.

¹⁷ Mórocz Gábor: *Túl a diszharmónián*, 50.

a munkaerkölcs, a szorgalom fogyatékoságait, melyek véleménye szerint nemzeti tragédiához vezetnek majd.¹⁸

Asbóth 1872-ben *Szabadság* címen közölt esszéje gyakorlatilag egy Mill-parafraízis, két évvel később, 1874 decemberében viszont napvilágot lát *Magyar conservatív politika* című műve, melyben a nemzetet megmentendő és a liberális elit leváltására egy Konzervatív Párt létrehozását javasolja. Az esszében Kossuthot állítja a liberalizmus megtestesítőjeként az olvasói elé, aki meggondolatlan és szélsőséges tetteivel romlásba vezette a nemzetet. Asbóth, a Kossuth-i úttal szemben a Széchenyi és Dessewfy Aurél nevével fémjelzett fontolva haladást, a magyar érdeket igazán szem előtt tartó, nem szélsőséges, mértékletes politikát tartotta volna üdvösnek. – Érdekesnek tűnhet, hogy az 1872-ben még Millt népszerűsítő Asbóth két év múltán már vadul támadja a szabadelvűséget. Valójában ez nem jelent pálfordulást: Mill liberalizmusa már az 1870-es években is egyre inkább csak hivatkozási alapul szolgál, a Szabadelvű Párt, de a nyugati liberális pártok is egyre inkább távolodnak tőle. Ráadásul Asbóth ugyanolyan szintetizáló hajlamú gondolkodó, mint Kölcsey volt, aki a látszólagos ellentmondások mögötti együttállásokat kiváló érzékkel fedezi föl, Mill eszméiben nem rendeli egyértelműen a közösség fölé az egyént, ezért Asbóth kiindulásként el tudja fogadni álláspontját. Asbóth konzervativizmusa mindenekelőtt a közösség iránti felelősségből sarjad, éppen ezért egy közös identitással bíró közösségi társadalom megőrzésének programját kívánja megalkotni az önálló identitással rendelkező egyének (polgárok) egymástól alig függő halmazából építkező társadalommal szemben. Márpedig ez a felelősségérzet igen erősen emlékeztet arra a kötelelességszményre, amiről Kölcsey Ferenc értekezik, s igen közel áll Madách Imre híres mondatához is, amellyel drámai költeményét lezárja: „Mondotam, ember: küzdj és bízva bízzál!”¹⁹

IV. AZ EMLÉKEZET (ÉS A) KÖTELESSÉG

Az emlékezet identitásszervező erő. Egy csoportot, egy közösséget, mi több: egy társadalmat alapvetően határozza meg a közös emlékezet. Mi az, aminek emlékét megőrzi, s mi az, amit elfelejt? „A társadalmi hovatartozás tudata, amit 'kollektív identitásnak' nevezünk – írja Assmann –, a közös

¹⁸ Asbóth János: *A görög tanulmányok*. In. Asbóth János: *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*. Budapest, Athenaeum, 1892. 625.

¹⁹ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Madách Imre Művei V. Drámák 5. Madách Könyvtár – Új Folyam 84. Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2014. 206.

tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik.”²⁰ Kölcsey Ferenc ehhez nagyon hasonlóan vélekedik a *Parainesis*-ben: „Mi a haza, mint a legszentebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága? Ezerféle édes *emlékezet*, megszokás, haszon és szeretet összefonódott érdekei teszik azt a szív előtt kedvessé; e társaság ideája egyesíti magában nemcsak azon érzeményeket, melyek kebledet mint háznép tagjának, barátjának és rokonnak betöltik; e társaság ideája egyesíti magában nemcsak birtokodat s birtokod és élted bátorságos voltát: de az önérzést is, melyet, mint szabad ország polgára, magadban hordasz; mely veled született, mely gondolatidra, tetteidre s egész lényedre törülhetetlen befolyást gyakorol; melyet tisztán meg nem őrizve ten emberi becsedet alacsonyítod le. Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol; s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.”²¹ – Kölcsey voltaképpen az identitásnak egy meghatározását adja ezekkel a sorokkal, s az identitás egyik elemeként jelöli meg az emlékezetet, mégpedig az egyénben élő közösségi emlékezetet.

A pszichológia többféleképpen modellezi az emlékezetet, ám mindenképp előtt az egyén emlékezetével foglalkozik, az individuum emlékeivel, amelyeket saját egyéni élete során halmoz föl magában.²² Jan Assmann ezzel szemben *A kulturális emlékezet* című művében kétféle emlékezetet nevez meg: az egyéni és a kollektív emlékezetet. Assmann megfogalmazása értelmében az emlékezés kultúrája a kollektív emlékezet. Assmann az emlékezésnek négy formáját különbözteti meg: a mimetikus emlékezetet (azaz utánzó emlékezetet, amelynek segítségével megtanuljuk például a cselekvéseket); a tárgyak emlékezetét (a tárgyak az ember saját képét tükrözik, a letűnt korokból fennmaradt tárgyak pedig segítenek emlékezni az elmúlt idők embereire, azok tetteire); a kommunikatív emlékezet (amelyet a kommunikáció alakít ki és tart életben); végezetül a kulturális emlékezetet, amely az előző három együtteséből áll. Assmann úgy véli, a kulturális emlékezet szervező formái a rítus és az ünnep, az emlékezés megtestesítője pedig a mitológia. A mitológia tehát nem egyéb, mint a közösség emlékezete, amely identitásképző szerepe mellett útmutatásul is szolgál a közösség tagjainak, viselkedésmintákat és értékrendet nyújt. A XVIII. századi nyugati civilizációban, a vallásosság hanyatlásával nem szűnik meg a kulturális emlékezet mitologikus jellege, csak egy új mitológia születik – ennek része a nemzeti

²⁰ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 1999. 138.

²¹ Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*, 22-23.

²² Bővebben: Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett: *Általános pszichológia 2. Tanulás - emlékezés – tudás*. Budapest, Osiris, 2007. Különösen a 7. fejezet.

emlékezet, azaz a nemzetek kialakulása.²³ Kölcsey Ferenc nemzet- és hazafogalma a kulturális emlékezetnek ebben a stádiumában kristályosodik ki.

Claude Lévi-Strauss úgy véli, a mítosz múltbéli valós és fiktív eseményekhez kapcsolódik, minden korban és minden kulturális közegben egyszerre teremtve viszonyulást a múlthoz, a mindenkori adott jelenhez, és az áhított jövőhöz; így egyszerre – a strukturalizmus terminológiáját használva – történeti és történetietlen struktúra.²⁴ Kerényi Károly értelmezése szerint a mítosz egy olyan megélt, mégis „átszellemült” beszédmód, melyben „ideális és reális, gondolt és megtörtént” együtt jut kifejezésre. Ha az élet „beleömlik az áthagyományozott anyagba, nagy szertartásos formák közt”, ha a mítoszt megélik, az elsősorban a rituális tevékenységekben, a kultuszban és a legkülönbözőbb alkotásokban nyilvánul meg, igaz, ez fordított irányban is megtörténik.²⁵ Georges Dumézil francia összehasonlító mítoszkutató számos népcsoport mítoszvilágát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a történelmi múlt rekonstruálása során gyakorta mítoszi gyökerű elbeszélések, motívumok, illetve a valahai egységes mítosz alapegységei, szüzséi, mint mitológémák épülnek be a történeti források, az eposzok, a legendák, mondák, geszták, krónikák szövegeibe, később a legkülönbözőbb műalkotásokba és a kultusz-cselekményekbe. Az egyéni feldolgozást adó krónikáirók, illetve művészek a legtöbb esetben a mítoszt, vagy annak ősképi alapegységeit, a mitológémákat hívják segítségül.²⁶

A mítoszkutatók megállapításai, úgy vélem, egybecsengenek Assmann meglátásával és megvilágítják Kölcsey idézett gondolatát: az emlékezet, a közös emlékezet egy közösséghez tartozás elengedhetetlen feltétele.

A mitológia szereplői bevésszük a közösség emlékezetébe, ily módon a társadalom évszázadokon, évezredekken keresztül őrizheti emlékeit. Már csak azért is, mert – miként Roland Barthes írja – „a mítosz nyelv”²⁷, az ember mindennapjainak elválaszthatatlan része. Persze, a mitológia fogalmát ez esetben szélesebb értelmezési horizonton kell kezelniünk: a vallásos világkép hanyatlása után keletkezett profán mítoszokat is mitológiának kell tekinteniünk. Barthes szerint nem is tehetünk másként, s erre utalt már Dumézil is. Márpedig ha így teszünk, akkor nyilvánvaló, hogy a kulturális emlékezet azokat a személyeket őrzi meg, akik kiemelkednek a tömegből, ahogyan a vallásos világkép mitikus hősei is különböztek az átlagtól. Ha pedig így van, ez

²³ Bővebben: Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*.

²⁴ Lévi-Strauss, Claude: *A mítoszok struktúrája*. In. Hankiss Elemér (szerk): *Strukturalizmus. Első kötet*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1971. 136-138.

²⁵ Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* Budapest, Szépirodalmi, 1988. 15-20.

²⁶ Dumézil, Georges: *Mítosz és eposz*. Gondolat, Budapest, 1986.

²⁷ Barthes, Roland: *Mitológiák*. Budapest, Európa, Méréleg sorozat, 1983. 6.

alátámasztja Asbóth János már idézett szavait, miszerint az alkotás, a hatás kiváltása ideig-óráig elodázza, hogy az alkotót, a hatás kiváltóját elfeledjék.

Nem gondolkodik erről másképpen Kölcsey sem, mikor így ír: „[n]em boldogtalan volt az, mond a költő, kinek születéséről, s haláláról a világ semmit sem tudott. E tanítás a pórnépre nézve helyes lehet; de ki fennérzést nyere sorsától, ki magasbra törekedő társaságban a szép és jó példáit jókor szemlélhette: annak kötelessége úgy élni, hogy a pórnépen felülemelkedve, a mindennapiság keskeny köréből kiléphessen; s nevének maradandó emlékezetet szerezzen. Hazát és emberiséget csak jelesek boldogíthatnak; s e célra munkálás kötelessége alól nem vétetik ki más, mint a természettől tehetség nélkül hagyott szerencsétlen.”²⁸

Kölcsey ugyanarról beszél, mint Asbóth, csak éppen nem az individuum érdeke felől közelít, hanem a közösség haszna irányából: aki tehet valamit, aki hathat, alkothat és gyarapíthat, annak kutya kötelessége tenni, kutya kötelessége hatni, alkotni és gyarapítani, s ezáltal ugyan emlékezni is fognak rá, de a hangsúly nem ezen van, hanem a közösség javán. Így fordítja Kölcsey kötelességgé az egyéni vágyat, így hoz létre szintézist a konzervatív közösségi gondolat és a szabadelvű individualizmus között. Szép példája ez a kettős érték-kötődésnek, amelyet talán még markánsabban fogalmaz meg egy másik helyen: „Jókor szokjál e gondolathoz: a társaságban született ember nem önmagáé. Számtalanok a jótétemények, mik a társas életben naponként reánk háramlanak; lehet-e kívánnunk, hogy e jótéteményekkel ingyen élhesünk, mint zsarnok a más izzadása bérével? Használni akarod a társaságot? Úgy mindent kell tenned annak fenntartására, mi saját erőtől kitelik.”²⁹

Ide kívánczodik *Az ember tragédiája* egyiptomi színéből az alábbi idézet:

„...e művel, melyet alkotok,
Azt tartom, hogy megleltem az utat,
Mely a valódi nagysághoz vezet.
Művészetét a természet csodálja,

S évezredekre hirdeti nevem.
Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntse:
Erősebb lett az ember, mint az Isten.”³⁰

Ádám-Fáraó szavai a feledés ellen küzdő ember szavai, ugyanaz a gondolat hatja át, mint Asbóth János regényhősének, Darvadynak mondatait: aki valami nagyot alkot, az egyúttal az emberéletnél hosszabb időtartamú

²⁸ Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*, 32.

²⁹ Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*, 22.

³⁰ Madách Imre: *Az ember tragédiája*, 42.

emlékezetet biztosít a maga számára. Ha Kölcsey szemüvegén keresztül nézzük mindezt, hozzá kell tennünk: ráadásul még kötelessége is annak, aki teheti, alkotással küzdeni a feledés ellen, az emlékezetért. Kölcsey *Parainesis*-ében a kötelességet eszményíti, az emberiség és a haza szolgálatának parancsát hagyja az utókorra, mely azokra nézve kötelező, akik képesek megtenni. És megint nem nehéz észrevenni, hogy Madách *Tragédiájának* utolsó mondata, a „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” éppen úgy rímel erre az eszményített kötelességvállalásra, mint az *Álmok álmodójának* végkifejlete, midőn a magánéletében és művészeti próbálkozásaiban egyaránt kudarcot valló Darvady Zoltán a közösség szolgálatát (az etikai létmódot³¹) választva próbál hatni és alkotni, hogy munkája révén majd emlékezzenek rá.

³¹ Mórocz Gábor: *A bolyongás is „rendszer” Egzisztenciális problémák Asbóth János regényében és értekező prózájában*. In. *Irodalomismeret*, 2012. 4. 143.